

ШАН ЯН І ЙОГО КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена проблемі реформаторських рухів та пошуку оптимальних методів і засобів управління періоду Чжаньго в історії Стародавнього Китаю. Автор розглядає причини, витоки та особливості формування концепції держави у зазначений період. Особливий наголос робиться на аналізі підходу послідовника легізму Шан Яна до управління державою використовуючи оригінальний твір «Шан цзюнь шу».

Ключові слова: Історія Стародавнього Китаю, період Чжаньго, реформи Шан Яна, «Книга Шан цзюня» (Шан цзюнь шу), легізм.

Політичні та соціальні трансформації періоду Чуньцю «Весни і осені» (VIII–V ст. до Р.Х.) передбачали нові раціоналізаторські підходи в питаннях державного управління. У колі радників правителя поставало питання необхідності покращення показників ведення сільського господарства, збільшення врожаю, зокрема, посилення ефективності збору податків, зміцнення державної скарбниці.

Появі нових підходів передували два століття надзвичайно драматичного та творчого розвитку політичної і філософської думки, які визначили обличчя та стиль інтелектуальної традиції Піднебесної до сьогодення. У традиційній китайській хронології цей період відповідає етапу історії Стародавнього Китаю, який називається епоха Чжаньго «борючі царства» (V–III ст. до Р.Х.).

То був час глибинних змін у суспільному ладі. Сфера суспільної свідомості характеризувалася часом формування класичних шкіл китайської філософії та, за визначенням Малявіна, періодом «невиданої ні до, ні після свободи думки».

Особливою ознакою політичної думки доби Чжаньго є те, що вона зосередила свою увагу на питаннях вивчення організації держави, взаємовідносин людини і суспільства, проблемах управління державою, суспільними процесами і народом, концепції державного управління, форми та змісту ідеології.

Об'єктивні історичні тенденції вказували на те, що політична ситуація вимагала посилення авторитарної влади правителя, створення згуртованого, енергійного, підготовленого та ефективного адміністративного апарату, посилення військової сили. Ці завдання визначали існування найсильніших царств тієї доби, а правителі потребували нового ідеологічного підґрунтя для їх здійснення.

Розквіт суспільно-політичної думки другої половини I тис. до Р.Х. співпадає у часі з формуванням основних політичних вчень Стародавнього Китаю. Серед них: конфуціанство, моїзм, легізм (фа цзя), даосизм, представники логіки, натурфілософи та інші. Більшість з них намагалися запропонувати власне бачення концепції державного управління. Найбільш послідовними у цьому були представники конфуціанської школи і практики легістських методів управління, які здійснили визначальний вплив на теорію держави та права. Дана практика державного управління проіснувала впродовж всієї китайської історії, аж до XX сторіччя.

З IV ст. до Р.Х. легізм став основним конкурентом конфуціанських ідей, а згодом першою справжньою офіційною ідеологією Стародавнього Китаю.

Легісти були не апологетами закону як такого, а практиками-адміністраторами, реформаторами і міністрами, які намагалися знайти оптимальні методи і засоби управління.

Поновлення зацікавленості до спадщини суспільно-політичної думки школи фа цзя (легістів) і її окремих знакових представників в останній час зумовлено практичними результатами, які були досягнуті завдяки реалізації головних постулатів таким мислителем-управлінцем як Шан Яном (390–338 рр. до Р.Х.), а згодом розвинуті у концепти іншими представниками цієї впливової течії Стародавнього Китаю. Спільними зусиллями на різних історичних проміжках їм вдалося практично реалізувати ідею перетворення держави Цінь в

системі правлячого дому Чжоу у державу, довкола якої і на основі якої була розбудована перша в історії Стародавнього Китаю об'єднана імперія. Цей задум і план вдалося реалізувати завдяки інноваційним, нестандартним крокам легістів, які мали на меті сформувавши нові моделі суспільного буття, соціального устрою, нової форми держави відійшовши багато у чому від традиційних форм, які домінували в суспільній свідомості і управлінських практиках, доповнивши їх, в певній мірі, раціоналізмом і практичністю. Шан Яну вдалося закласти такі основи держави Цінь, яка була спроможна вистояти викликам й існуючим загрозам того часу, вирішуючи стратегічно-життєві питання існування і розвитку в умовах конкурентної боротьби, протистояння, досягши лідерства та гегемонії в Піднебесній. Стратегія Шан Яна полягала у тому, що він розглядав державу Цінь як сильне утворення, а не країну яка перебувала на маргінальних позиціях у системі «китайського світу» Хуася.

Найкращі зразки впровадження принципів легізму були представлені у державі Цінь. Їх реалізація йшла через сприяння і посилену увагу до сталого господарського розвитку держави Цінь, який був життєво необхідний для підтримання внутрішньої стабільності, створення умов для розбудови військового потенціалу, виправданих політичних змін, що, врешті, мало знаменувати посилення економічної й політичної конкурентоспроможності Цінь у стосунках з державами сусідами та перетворення Цінь на одну з передових і сильних держав періоду Чжаньго. Не копіювати ритуальну практику стародавніх часів, а діяти в інтересах сьогодення сучасними методами. Минуле не повинно бути зневажено, адже це спадщина, проте модель минулого не може знайти практику застосування в умовах, які змінюються – це, на думку Шан Яна, шлях до успіху.

Реформи Шан Яна були реалізовані у царстві Цінь і передбачали подвірну організацію населення (*шуу*, система десятків та п'ятірок), поділ великих сімей, впровадження колективної відповідальності (*шуу лянцзо*), існування практики доносів і стеження (*хусян цзяньду*), система спільної відповідальності перед законом (*гун тун шоуфа*), запровадження централізованої системи влади і уніфікація системи адміністративного поділу (*цзюнь* та *сянь*, створення структурних одиниць – повітів), нагородження за військові заслуги шляхом отримання чергового соціального рангу і матеріальних благ, заохочення землеробства і ткацтва, обробіток запустілих земель, обмеження прав купців, посилення державного апарату тощо.

Теоретичним підґрунтям, пов'язаним із дослідженнями по історії Стародавнього Китаю в добу Чжаньго і характерних змін того часу, слугують роботи радянських, російських та зарубіжних дослідників синологів, зокрема таких, як Л. С. Переломов, В. В. Малявін, В. А. Рубін, Б. І. Панкратов, К. В. Васильєв, Р. В. В'яткін, В. С. Таскін, А. І. Іванов, М. В. Крюков, Л. С. Васильєв, Ю. Л. Кроль, С. Р. Кучера, М. Л. Титаренко, А. І. Кобзєв, А. Є. Лук'янов, С. Л. Тихвинський, М. С. Целуйко, Ю. А. Пінес, П. Голдін, Дж. Нідем, П. Шогнессі, Е. Льове, Б. Уотсон, М. Сміт та інших.

Значний внесок у питання формування, становлення і розвитку суспільно-політичного вчення легізму зробили американські дослідники: Д. Твітчет, Д. Феірбенк, Д. Бодде, Ч. Санфт, П. Фішер, М. Е. Льюїс, французькі: Е. Шаванн, А. Масперо, Л. Вандермерш, Е. Балаш, голандські: Я. Ю. Л. Дай-вендак, А. Ф. П. Хульсве та численна група китайських науковців: Ян Куань, Чжу Чжухоу, Лю Цзехуа, Лі Сюецінь, Бай Тундун, Сінь Жень, Фу Чженюань та ін. У дослідженнях зазначених авторів розкриваються питання аналізу причин та мотивів зародження легізму чи фа цзя в китайській традиції.

Разом з тим, аналіз проблем суспільно-політичних течій і легізму зокрема в закордонній, вітчизняній і китайській науковій літературі дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на достатню розробленість цього питання, проблемне поле її не вичерпане. Особливо у частині тлумачення текстів, які покликані розкрити зміст тогочасних реформ.

Методологічна основа дослідження спирається на загальноприйняті концепції суспільного розвитку та конкретно-історичного аналізу дослідження фактологічного джерела «Шан цзюнь шу», що дало змогу всебічно розкрити як особистість Шан Яна, так і проаналізувати його діяльність, теоретичні напрацювання та практичні кроки реалізації в державі Цінь.

Шан цзюнь шу (Shang Jun shu) – «Книга правителя Шан» або «Книга Шан цзюня» – філософсько-політичний трактат, який приписують головному міністру держави Цінь належить до стародавніх письмових пам'яток китайської літератури. Структурно цей твір ділиться на п'ять «цзюаней» (свитків) та 26 розділів. Кожний розділ присвячено окремому

питанню або проблематиці, проте досить часто зустрічаються повтори, що є наслідком нашарування різних редакцій і тлумачень.

Ця книга є не лише цінним посібником для вивчення основних принципів легізму у викладі Шан Яна, але і розгорнутим поясненням суті його реформ, описаних Сима Цянем.

У досліджуваній період ізраїльський професор Ю. А. Пінес вважає цей твір одним з найкращих ідеологічних текстів періоду Чжаньго. Через весь текст червоною ниткою проходить ідея суспільства «підпорядкованого державі», виключає будь-яку незалежну владу, втручається у життя власних мешканців у всіх мислимим сферах, спонукає займатися сільським господарством і військовою справою і створює тим самим нову соціальну структуру і політичний порядок.

В 3 розділі «Нун чжань» (nong zhan, 農戰, Землеробство та війна) представлені роздуми про термін І (Єдине, уі, 壹) суть якого зводиться до того, що єдиним заняттям яке варте уваги є землеробство та війна. Лише ті хто має заслуги в цих сферах заслуговують на відповідні винагороди. Весь народ має зосередитися на Єдиному. Ремісники, торговці, інтелектуали-книжники, чиновники, які уникають Єдиного не повинні користуватися повагою в суспільстві. Вводиться в обіг термін «паразити», які послаблюють державу та ведуть суспільство до бідності та поразок. До таких реформатор відносить красномовних інтелектуалів, знавців «Шицзіна» та «Шуцзіна», любителів музики, тих хто розмірковує про традиції та минуле. Власне мова йде про «жуцзя» (конфуціанців).

«Держава досягає процвітання двома шляхами [за допомогою двох засобів] землеробства і війни»¹.

«Говорячи про управління державою, найбільша складність коли населення розпорошене і коли неможливо його об'єднати. Саме тому правитель зосереджує зусилля на Єдиному з метою об'єднання. Держава, яка спромоглася зосередження всіх зусиль населення на Єдиному хоч би на рік, буде сильною впродовж 10 років; держава, яка зосередила всі зусилля населення на Єдиному впродовж 10 років, буде сильною впродовж 100 років, держава, яка зосередила всі зусилля населення на Єдиному впродовж 100 років, буде сильною впродовж 1000 років; а той хто сильний впродовж 1000 років стане володарем в Піднебесній»².

В 4 розділі «Цюй цянь» (qu qiang, 去強, Усунення сильних) твору, мова йде про послаблення народу та посилення держави. Основа сили держави – її багатство та військова міць. В разі якщо багате і сильне царство не воює, воно гине із-за внутрішніх процесів, які спричинені діями «паразитів». Якщо вдасться послабити їх то і держава стає сильною. Коли держава сильніше свого народу, його військо також стає сильним. Для ослаблення народу існують різні способи і насамперед це вмиле використання нагород та покарань. Мудра формула – на десять покарань лише одна нагорода, причому покарання мають бути суворими навіть за дрібні правопорушення. Тоді мешканці будуть боятися і серйозні правопорушення зникнуть. Ослаблення населення досягається також системою перепису з урахуванням всього, крім цього чіткими та беззастережним виконанням законів, тобто розпоряджень влади.

«В разі якщо війська здійснюють дії, на які противник не наважиться, країна сильна, дії, які супротивник осоромиться здійснити, держава буде в виграві»³.

У розділі 5 «Шо мін» (shuo min, 說民, Роздуми про народ) автор продовжує думку яку розпочав в попередньому розділі, а саме про послаблення мешканців.

«В державі, де одночасно існують всі вісім паразитів, населення (мешканці) сильніші за владу; в державі, де відсутні ці вісім паразитів, влада сильніше мешканців. Коли населення сильніше влади – держава слабшає; коли влада сильніше населення – армія посилюється. Тому, якщо у державі існують всі ці вісім паразитів. Правитель буде не змозі змусити мешканців захищати країну або вести наступ і як наслідок держава буде розчленована і загине. Якщо в державі не буде цих восьми паразитів, правитель завжди зможе змусити населення обороняти країну і вести наступ і тоді держава неодмінно буде процвітати і правитель досягне володарювання у Піднебесній»⁴.

«Про державу, яку шанує силу, кажуть, що на неї важко напасти; про державу, яку шанує [пусті] слова і промови, кажуть, що на неї легко напасти і її заволодіти»⁵.

«Нагороди [повинні бути] суворими, а ранги знатності – почесні, нагороди – незначні, а покарання – вселяти страх»⁶.

«Якщо карати за дрібні правопорушення як за тяжкі, то покарання будуть ліквідовані; якщо запровадити постійні правила призначення на посади, то утвердиться хороше управління»⁷.

У розділі 6 «Суань ді» (suan di, 算地, Обрахунок землі) наголошується, «якщо земля приносить прибуток, то населення буде віддавати свої сили землеробству, в разі якщо на війні можна прославиться, то мешканці будуть воювати не жаліючи власного життя»⁸.

В наступному 7 розділі «Кай сай» (kai sai, 開塞, Відкриття стратегічних шляхів) наголошується:

«В зразково керованій державі багато покарань і мало винагород. [За пропозицією Переломова, в державі в якій відсутній будь-який порядок, багато нагород і мало покарань]. Тому в [державих, які прагнуть] володарювати в Піднебесній, кожним дев'яти покаранням відповідає одна винагорода, а в державих [приречених на] розчленування, кожним дев'яти нагородам відповідає одне покарання»⁹.

«Шлях, завдяки якому можливо стати правителем, – повсюдне посилення закону. Для того щоб посилити закон, немає більш нагального завдання як ліквідація правопорушень, а для ліквідації правопорушень, не існує більш глибинної першопричини, як сурові покарання. Саме тому, той хто прагне володарювати у [Піднебесній] забороняє нагороди і стимулює покарання; вишукують правопорушення і не шукають правильних вчинків; застосовують покарання для викорінення покарань»¹⁰.

У розділі 8 «І янь» (yì yān, 壹言, Роздуми про єдине) констатується:

«Якщо [керівництво] основною справою зосереджено в одних руках, мешканці будуть радіти землеробству і полюблять війну»¹¹.

«Той, хто, управляє своєю державою, спроможній зосередити всю силу в одних руках і направити мешканців на Єдине, перетворить [свою державу] на могутню; той, хто, спроможній змусити населення займатися основною справою і заборонити другорядне, перетворить [її] на заможну»¹².

В котре автор наголошує про два головні принципи школи фа цзя «сила держави і міць армії».

«Для правителя зосередження всіх сил держави в одних руках означає перетворити державу на заможну, а армію на сильну (боездатну)»¹³. І ще один пасаж про систему «винагород і покарання», «Правитель у своїх відносинах з населенням перш за все має застосовувати покарання, а вже потім роздавати нагороди»¹⁴.

У розділі 10 «Чжань фа» (zhan fa, 戰法, Військова стратегія) автор постає досвідченим військовим стратегом з неперевершеним стратегічним мисленням і баченням дій. Тому, він рекомендує, що воїни повинні бути самовідданими та ненавидіти смерть. Слід уважно оцінювати міць та весь потенціал супротивника, передбачити все наперед.

«Коли піднімаєш війська, зваж сили противника. В разі якщо [методи] управління поступаються [методам] управління противника, не втягуйся в війну. В разі якщо з продовольством гірше, ніж у противника, не затягуй по часу військових дій. В разі якщо військо противника численне, не будь його гостем. В разі якщо противник поступається по всіх вище згаданих параметрах, нападай без найменшого сумніву. Саме тому стверджують: «На війні саме головне правило – передбачливість. В разі якщо визначити [сили] противника і перевірити [свої власні] війська, то цілком прогнозовано завчасно можна передбачити перемогу чи поразку»¹⁵.

«Армія того, хто прагне володарювати в Піднебесній, не хизується своїми перемогами, але і не нарікає на поразки»¹⁶. Важлива не лише сила армії, але й талант воєначальника, точний попередній прорахунок. Немає потреби вести бойові дії одночасно на декількох фронтах, з різними ворогами. В разі оборони слід покластися на місцеве населення, включаючи потенціал жінок, а також похилих людей та дітей. «Було б помилкою для армії заглиблюватися на територію противника; коли все військо опинилося в небезпечній місцевості і немає куди відступати; коли люди надто втомилися, а до того страждають від голоду і спраги; коли з'являються складні хвороби. Все це веде до поразки. Тому той, хто планує використовувати народ, подібний до того хто керує добрими кіньми: [народ і коней] не можна розпускати»¹⁷.

У розділі 11 «Лі бень» (lì běn, 立本, Встановлення основних правил) акцентується:

«Порядок в державі залежить неодмінно від її міці, а міць існує лише там, де існує

порядок; заможність держави залежить неодмінно від порядку, а порядок може бути лише в заможній державі; заможною може бути лише [сильна] держава, а сильна держава неодмінно заможна»¹⁸.

«Якщо встановлено зразкове управління, то багато товарів накопичуються. Коли ж накопичуються багато товарів, нагороди стають більш щедрими. Якщо нагороджувати лише за зайняття Єдиним, ранги знатності стануть шанованими. Якщо вони шановані, то нагороди будуть приносити користь [державі]. Тому і кажуть: «Якщо армія народжена в державі з хорошим правлінням, вона досягне неперевершених [результатів]; якщо традиція виникає із-за закону, тоді легко здійснити десять тисяч змін; якщо люди будуть прагнути всім серцем до міці, вони самі підготують все необхідне для цього». Якщо обговорити ці три положення, можна досягти міці»¹⁹.

У розділі 13 «Цзінь лін» (jin ling, 斬令, Суворі накази) стверджується: «Хорошого управління досягають шляхом покарань; війну [слід] вести за допомогою нагород»²⁰.

«Держава, яка нападає за допомогою сили, направляючи [війська в похід] всього один раз, отримує десятикратну вигоду; держава, яка нападає за допомогою [пустих] промов, направляючи [війська в похід] десять разів, несе стократну втрату. Про державу, яку шанує силу, говорять, що [це держава] на яку важко напасти; про державу, яка шанує [пусті] промови, говорять, що [це держава] на яку легко напасти»²¹.

У розділі 14 «Сю цюань» (xiu quan, 修權, Розбудова влади) наголошується, що мудрість Яо та Шуня, які передали престол не в спадок в тому, що вони добре розуміли як забезпечити порядок та передбачити безпорядки. «Нині, в наш буремний час, правителі і чиновники розмірковують лише про користь власної держави і кожний використовує свою посаду для досягнення корисливих цілей, в цьому причина бідувань держави. [Доля] держави залежить від [вмілого] поєднання суспільного і приватного інтересів»²².

«Прислів'я каже: «Якщо в дереві розплодилось багато черв'яків, дерево загине, якщо в стіні велика тріщина, стіна розвалиться». Тому там, де чиновники змагаються із-за приватних інтересів і не проявляють піклування про народ, нижчі прошарки віддаляються від вищих. Коли нижчі віддаляються від вищих, це значить, що в державі з'явилася тріщина. Коли чиновники різних рангів вчинили побори з мешканців крадькома і в прихованій формі, це і є черви, які завилися серед народу. Саме тому, мудрий правитель, започатковуючи закони, знешкоджує приватні інтереси, позбавляючи тим самим державу від тріщин і червів»²³.

У розділі 15 «Лай мін» (lai min, 來民, Сприяння переселенню людей [в державу Цінь]) пропонується сміливіше звільнювати переселенців від повинностей, включаючи військові, на три покоління і надавати їм податкові і інші пільги. В такому разі не лише будуть освоєні пустуючі землі, але держава отримає сотні тисяч нових підданих, значну кількість сільськогосподарської продукції і за рахунок цього посилиться. А корінні мешканці будуть мати змогу піти в армію і отримувати перемоги. «Нині, якщо Ви проявите милість і виголосите всім клич про звільнення від оподаткування і ратної справи в продовж трьох поколінь тим, хто довірившись справедливості, прибуде в [державу Цінь] з сусідніх держав, а також про те, що в межах чотирьох кордонів Цінь з населення, яке мешкає в горах, на схилах гір, на пагорбах і болотах впродовж десяти років не будуть стягуватися жодні податки, і якщо все це буде записано у вигляді закону, то в державі Цінь буде мільйон працівників»²⁴.

«Біда [держави] Цінь прихована в тому, що коли вона піднімає своє військо і виступає в похід, держава бідніє; коли ж [люди] спокійно живуть на одному місці і оброблюють землю, супротивник отримує можливість відпочити. Ви не спроможні досягти успіху відразу у двох починаннях»²⁵.

«Не зважаючи на те, що Цінь отримувала перемоги в продовж чотирьох поколінь, вона так і не спромоглася володарювати в Піднебесній. Старе [корінне населення] Цінь слід задіяти на війні, а нове населення має займатися основною [землеробською] справою. Тоді, якщо військо буде знаходитися за межами [держави] навіть впродовж сто [днів] і ночей, в межах кордонів [держави] не буде втрачено ні однієї миті. Відтак, ви досягнете успіху [відразу] у двох [починаннях]: збагатите [державу] і зробите [армію] сильною»²⁶.

«Коли я розмірковую про воїнів, то я не маю на увазі піднімати [в похід] всіх до одного, проте коли мова йде [про чисельність] піших воїнів, бойових колісницяч і вершниках, які

можна забезпечити в межах кордонів, [слід] наказати старим [корінним мешканцям] Цінь стати воїнами, а новим [прибулим] мешканцям – забезпечувати [армію] продовольством і сіном»²⁷.

У розділі 17 «Шан сін» (shang xing, 賞刑, Нагороди та покарання) детально розповідається про нагороди та покарання, за військові та інші досягнення, успіхи та невдачі.

«Мудрий, управляючи державою, встановлює єдині [правила] нагород, єдині [правила] покарань, єдині [правила] повчань (настанов). Якщо встановити єдині [правила] нагород, то армія не матиме собі рівних; якщо встановити єдині [правила] покарань, то накази будуть виконуватися; якщо встановити єдині [правила] настанов, то нижчі будуть підпорядковуватися (чути) вищих. Якщо нагороди зрозумілі (чіткі), [правитель] не буде витрачати задарма [кошти]; якщо покарання зрозумілі (чіткі), зникне смертна кара, якщо настанови зрозумілі (чіткі), їх не потрібно буде змінювати, а мешканці будуть знати, на чому їм слід зосередити зусилля і в державі не будуть шанувати різні традиції. Коли буде встановлено зрозумілі (чіткі) уявлення про нагороди, зникне [потреба] в самих нагородах; коли буде встановлено зрозумілі (чіткі) уявлення про покарання, зникне [потреба] в самих покараннях; коли буде встановлено зрозумілі (чіткі) уявлення про настанови, зникне [потреба] в самих настановах»²⁸.

«Те, що називається «встановити єдині [правила] нагород», означає: [всі] привілеї і плата, чиновницькі посади і ранги знатності повинні надаватися лише через військову службу, інших шляхів не існує. Саме таким шляхом з розумного і нікчемного, знатного і простолюдина, хороброго і боязливого, достойного і нікчемного, з кожного з них повністю взяти внутрішню силу, всю силу їх м'язів і змусити, якщо потрібно життя заради правителя»²⁹.

Ніхто не має права порушувати закон, навіть за великі заслуги в минулому ви не можете бути позбавлені покарання. Закон найважливіший і ніхто не має права його порушувати, всі зобов'язанні його дотримуватися та виявляти його порушників.

Шлях до багатства і знатності має пролягати лише через ворота війни. Ті з них, хто зуміє воювати, підуть через ворота війни до багатства і знатності, тих хто упирається і не слухняних слід карати без поблажливості. І тоді батьки-старші брати, брати, знайомі, родичі по жіночій лінії, односторонці – всі стануть стверджувати: «саме головне, до чого слід прагнути, – це війна і тільки». І тоді змужнілі присвятять себе війні, старі і слабкі почнуть обороняти державу; померлих не будуть оплакувати, а живі будуть старатися з усіх сил. Саме це і називається «встановити єдині [правила] настанов»³⁰.

У розділі 18 «Хуа це» (hua ce, 畫策, Про основи політики) як і в розділі 7, мова йде про нагадування про норми первісних часів. Зокрема, мова йде про Яо, Шуня та Юю (Фу Сі, Хуанді, Шень нуна) та стверджується, що порядок досягається лише після перемоги над власним народом. В основі впорядкування суспільства знаходяться закони, які оберігають людей від проступків, закони та покарання мають бути суворими, лише це забезпечить порядок, а гуманності та справедливості не достатньо. Потрібні закони.

«В стародавні часи навести лад в Піднебесній міг лише той, хто перш за все спроможній навести лад у власній державі; спроможній здолати сильного ворога лише той, хто перш за все переміг власний народ. Основа підпорядкування народу – наведення порядку в народі, подібно тому як основа плавлення металу – руда, а основа гончарних виробів – глина. Якщо основа не міцна, то люди подібні летючим птахам і тваринам. Хто спроможній навести лад серед них? Основою для людей є закон. Таким чином, досвідчений правитель за допомогою закону захищає людей від правопорушень, тому його репутація і його земля процвітає»³¹.

Автор розмірковує над величиною одних правителів і не авторитетним статусом інших і намагається встановити різні підходи у досягненні мети – володарювання у Піднебесній.

«Яка причина того, що ім'я [одного правителя] оточено шаном і повагою, володіння обширні і навіть він встановлює своє володарювання в Піднебесній? (Це відбувається тому, що він перемагає в війні). Яка причина того, що інші правителі ганьблять власну репутацію, втрачають володіння і навіть гинуть? (Це відбувається тому, що вони спустошують війнами силу держави). З стародавніх часів і аж до тепер, жодного разу не траплялося так, щоб хтось спромігся досягти володарювання в Піднебесній, не перемігши або хтось загинув, не

відчувши гіркоти поразки. Якщо населення хоробре, він буде перемагати в двобоях, а якщо боязке населення, він буде програвати і терпіти поразки. Той, хто спроможний зосередити всі думки і наміри на війні – [має] населення хоробре, а той, хто не в змозі зосередити думки на війні – [має] населення боязливе. Саме тому, мудрий правитель розуміє, що гегемонії у Піднебесній він зможе досягти лише завдяки зусиллям своїх воїнів і піднімає [всіх мешканців] держави, і зобов'язує їх служити в армії»³².

Автор встановив, що шлях до володарювання в Піднебесній – це перетворення держави на потужну військову організацію, коли все підпорядковане цій меті і можливість привити населенню бажання воювати. Тобто створити умови і показати переваги держави, коли її населення задіяне у військових діях.

«Під час відвідування будь-якої держави, коли відбувається знайомство з [існуючою системою] управління, розумієш, що сильною державу робить використання мешканців. Як можна зрозуміти, що мешканці використовуються? В разі якщо мешканці дивляться на війну як голодні вовки на м'ясо, то це підтверджує факт використання мешканців. Побутує явище, що мешканці ненавидять війну; той, хто буде спроможним привити мешканцям любов [і прихильне ставлення] до війни, досягне гегемонії у Піднебесній»³³.

В армії автор пропонує систему взаємної відповідальності за схожим принципом як і в державі.

«В сильній державі, батько підправляючи сина на війну, старший брат молодшого, дружина чоловіка, всі наставляють їх однаково: «Без перемоги не повертайся» при цьому додаючи: «В разі якщо порушиш закон або не виконаєш наказ, то разом з тобою помремо і ми». Коли повітом управляють як слід, то дезертирам з армії не буде [місця] де сховатися, а тим, хто надумається переселитися, не буде куди подітися. Для боротьби з дезертирством слід сформулювати з воїнів групи по п'ять осіб [на основі їх взаємної відповідальності]; їх слід розпізнавати за спеціальними знаками [емблемами]; об'єднати їх дії спільним наказом, щоб не було у них можливості відступити і полишити місце бою, і не виникло жодної небезпеки, пов'язане з виснаженням. І тоді, воїни всіх трьох [правого, лівого, центрального] армійських підрозділів будуть віддані наказам, як течія води і навіть у випадку смертельної загрози не [будуть] накивати п'ятами»³⁴.

Окрім дій по посиленню військових підрозділів, Шан Ян розумів, що посилення лише самої армії не достатньо. Ці кроки мають бути доповнені серією політичних, економічних, і найвагоміше адміністративних змін, заходи які слід здійснити з метою включення нових завойованих земель в систему розширеної території держави. Завданням для адміністративної реформи було посилення централізованого управління на приєднаних територіях і здійснення в їх межах управління.

«Якщо в державі панує безлад, то це не від того, що невпорядковані закони, а тому, що законів не дотримуються. Кожна держава має закони, проте ніде немає закону, який би гарантував безпосереднє виконання законів»³⁵.

«Якщо держава в безладді, то це тому, що більшість людей мають особисту думку про те, що таке обов'язок; якщо армія слабка, то це тому, що більшість людей демонструють хоробрість у відстоюванні лише власних інтересів, [як результат] армія втрачає боєздатність, державу ділять на частини. Якщо можливостей до отримання титулів і винагород багато, [це шлях] до загибелі держави»³⁶.

У розділі 19 «Цзін ней» (jing nei, 境內, В межах кордонів) автор вимагає обліку та контролю, перепису та чіткості. Ті хто має високі ранги отримують відповідну винагороду, включаючи право на залежних від них і обслуговуючих їх людей.

«В межах чотирьох кордонів чоловіки і жінки [зобов'язані] повідомити [zareєструвати] свої імена правителю. При народженні імена вносяться [в реєстр], після смерті стираються. Тим, хто має ранг знатності, дозволено мати підлеглих із числа тих, хто немає рангів знатності. Для кожного рангу передбачається один підлеглий. В той час коли володар рангу не задіяний у військових діях, його підлеглий виконує службові доручення шість днів на місяць; під час участі у військових діях [відбування військової повинності], підлеглий супроводжує володаря рангу, [останній] піклується про його утримання»³⁷.

«Військові звання присвоюються від першого ступеня аж до дрібних префектів [посадовців сяо фу] і називаються сяо, ту, цао і ши. Цивільні ранги присвоюються від другого ступеня і вгору [сходження по кар'єрній драбині] до ступеня бу ген і називаються цзу»³⁸.

В військах воїни організовані за принципом п'ятірок, причому за життя кожного відповідають його четверо товаришів. П'ятки об'єднуються в сотні на чолі з сотниками, сотні в формування по 500 воїнів. Згадується про участь в організації війська та ведення війни повітових та інших начальників. Детально розповідається про те, хто із воїнів та воєначальників отримує нагороди і яка нагорода передбачена за певну кількість відрубаних голів супротивника.

«Під час ведення бойових дій кожні п'ять осіб об'єднуються в [загін, який формує] п'ятки, в разі якщо одного буде вбито, інших чотирьох вб'ють [будуть покарані, шляхом перерізування їм горла]. Якщо хто-небудь [зуміє стягти] голову [ворога], то він звільняється від сплати податків. Кожна п'ятка очолюється командиром [тунь чжаном], кожна сотня очолюється сотником [цзяном]. Під час невеликого ведення бойових дій відсікаються голови командирів п'ятки і сотнику; [в разі якщо їх загін] обезголовить тридцять три ворога або більше, вважати, що завдання виконано, сотник і командири п'яток отримують підвищення на один ранг»³⁹.

«Командир загону в п'ятсот осіб має п'ятдесят воїнів з короткими мечами; командир у двічі більшого загону має сто воїнів з такими ж мечами. Начальник повіту [лін], який отримує тисячу дань* [зерна], має в своєму підпорядкуванні сто воїнів з мечами, начальник повіту, який отримує вісімсот дань [зерна], має в своєму підпорядкуванні вісімдесят воїнів з мечами, начальник повіту, який отримує сімсот дань [зерна], має в своєму підпорядкуванні сімдесят воїнів з мечами, начальник повіту, який отримує шістсот дань [зерна], має в своєму підпорядкуванні шістдесят воїнів з мечами. Начальник військ округу [го вей] має в своєму підпорядкуванні тисячу воїнів з мечами, командуючий армії [да цзян] має в своєму підпорядкуванні чотири тисячі воїнів з мечами. В разі якщо командуючий армією буде вбитий під час бою, то всі воїни з мечами будуть [також] вбиті [покарані, шляхом пере-різання їм горла]; якщо хто-небудь [зуміє відрубати] голову [ворога], то він звільняється від сплати податків»⁴⁰.

«В разі наступу чи облоги великого міста [армія] буде спроможна обезголовити вісім тисяч або більше осіб, то слід вважати, що вона виконала завдання; в разі якщо [армія] у відкритому бою обезголовить дві тисячі осіб, то слід вважати, що вона виконала завдання. Всі командири [у званні] від цао до сяо і аж до головнокомандуючого, отримують винагороди у вигляді чиновницьких рангів. Хто мав ранг гун ши [перший ранг]⁴¹ отримує шан цао [другий ранг]; [хто мав ранг] шан цао [другий ранг] отримає цзань і [третій ранг]; [хто мав ранг] цзань і [третій ранг] отримає бу ген [четвертий ранг]; [хто мав ранг] бу ген [четвертий ранг] отримає дай фу [п'ятий ранг] знатності. Коли військового піднято до рівня начальника військ повіту [призначено на посаду сянь вей], одночасно йому надається шість полонених рабів і на додачу п'ять тисяч вояків і дохід [у розмірі] шістсот дань [зерна]. Володарю рангу дай фу присвоюється ранг го вей. Той хто мав ранг дай фу отримує ранг гуань дай фу; [відповідно] гуань дай фу отримує [ранг] гун чен; [відповідно] гун чен отримує [ранг] у да фу і право збирати податки з трьохсот сімей. Той хто мав ранг у да фу підвищується до шу чжан; [відповідно] шу чжан отримує [ранг] цзо ген, один з трьох ген[ів] у ранзі да лян цао. У всіх цих випадках [власникам рангів] дарується місто на триста сімей або право збору податків з трьохсот сімей. [Чиновнику у ранзі] у дай фу надається право збору податків з шістсот сімей і присвоюється звання другого радника правителя. Всі, хто їздив на колісниці і супроводжував військового командувача отримують третій ранг знатності. Той хто мав раніше [ранг] ке цін сянь [другий радник правителя] в разі виконання обов'язку присвоюється ранг чжен цін [фактично головного радника правителя]»⁴².

Згадується і про покарання, від пониження в званні і до смертної кари. Відомо, що Шан Ян приділяв значну увагу створеній ним системі винагород і покарань як одному з найбільш ефективних засобів впливу на жителів царства Цін і особливо на воїнів.

У розділі 20 «Жо мін» (guo min, 弱民, Послаблення мешканців) в черговий раз згадується про те, що коли народ слабкий, держава сильна і навпаки.

«Коли населення слабке, держава сильна. Коли держава сильна, населення слабке. Саме тому держава, яка рухається у правильному напрямку, прагне послабити населення»⁴³.

Слід навчитися вміло використовувати людей, створити їм всі умови для насолоди життям, активно заохочувати за успіхи в землеробстві.

«Армію легко послабити і надзвичайно важко посилити. Населення насолоджується життям і відчувається щасливим під час дозвілля, проте надзвичайно складно змусити його жертвувати життям у разі небезпеки. В разі якщо вони будуть це сприймати за легку дію, [армія] посилиться»⁴⁴.

У розділі 25 «Шень фа» (shen fa, 慎法, Повага до законів) мова йде про повагу до закону, про обмеження свавілля чиновників, які зобов'язані не покривати один одного, а чітко дотримуватися букви закону.

«Якщо у всьому дотримуватися закону, держава буде насолоджуватися порядком»⁴⁵.

«Країна, яка володіє тисячею бойових колісниць, спроможна вціліти, навіть якщо перейде до оборони; країна, яка володіє десятима тисячами колісниць, може вціліти, навіть якщо буде вести наступальну війну. В таких умовах [навіть такий поганий] правитель, як Цзе, спроможний здолати супротивника, не застосовуючи словесних премудростей. Якщо країна не спроможна ні вести наступ, ні оборонятися, навіть якби був правителем [прекрасний] Яо і то він би не зміг використати цю миролюбну стратегію. З цього слідує, що саме сила викликає повагу до держави, а правителю приносить визнання»⁴⁶.

«Моя доктрина базується на наступному: [слід видавати такі закони], що ті хто прагнуть до заможності могли розбагатіти лише завдяки землеробству, а ті які прагнуть позбутися покарань могли досягти цього лише беручи участь у війні. І тоді в межах кордонів не знайдеться жодного, хто б не прагнув перш за все до землеробства і війни, щоб потім отримати за це те, що він любить. Тому, якщо навіть землі мало, в такій державі буде багато зерна, армія [такої держави] буде сильною. Той, хто в межах кордонів зможе використати ці два [принципи], неодмінно стане на шлях гегемона в Піднебесній»⁴⁷.

Закон в доктрині Шан Яна не розглядався як кодекс прав і обов'язків громадянина притаманне для європейської практики, а це система жорстких регламентів обов'язкових для виконання всіма. При цьому закон має бути чітким, зрозумілим, жорстким і універсальним. Всі схилиються перед законом і все регулюється законом, таким чином закон перетвориться на природню норму для усіх мешканців. Для цього слід уніфікувати бажання і наміри людей, зосередивши їх зусилля на одному.

Сила і міць політичної влади важливі не самі по собі, а з огляду як засіб досягнення визначеної мети – гегемонії. Досягти її можна шляхом активної зовнішньої політики і прагнення ведення війни з сусідами. Саме на полях битви укріплюється дух спільного мислення, реалізується прагнення отримати ранг і посаду, які активно стимулювалися головним міністром держави Цінь. Натомість відсутність війни, послаблює державу, сприяє розквіту культури, торгівлі, підприємництва і врешті решт веде до ослаблення держави.

На переконання нідерландського синолога А. Хульсве, розквіт філософських і суспільно-політичних шкіл у період Чжаньго був зумовлений радикальними змінами у політичній сфері і соціальній організації суспільства Стародавнього Китаю. Численні держави, різні за розмірами в процесі еволюційних змін були замінені більшими, сильнішими, спроможними і готовими до викликів державами, так званими сімома найсильнішими, які врешті стали однією об'єднаною територією під управлінням однієї особи. Найбільш важливим на думку дослідника у цьому зв'язку – це поява нового типу правителя, які направляв свої зусилля на зміцнення своєї влади шляхом зменшення впливу старих родів і місцевої аристократії. Цьому також сприяло усвідомлення важливості і залучення нового типу мислителів до прийняття управлінських рішень, які не були відсторонені від дійсності і в меншій мірі займалися вивченням питань теорії знань, сутності існування, метафізики. Поява такого типу мислителів була зумовлена затребуваністю такого роду діячів, які головним чином були зосереджені на методах організації суспільства і пошуку нового соціального порядку. Саме представниками цього нового типу мислення і були легісти, державні діячі реальної політики⁴⁸, найяскравішим представником яких був головний міністр держави Цінь Шан Ян. Для нього застосування практики і методів закону головним чином полягало у використанні їх як політичному інструментарії. А головна увага була зосереджена на використанні цього інструментарію для забезпечення реалізації досконалого управління державою.

Таким чином, розглянута концепція держави і управління неї у баченні головного міністра держави Шан Яна доводить, що стратегія держави Цінь щодо Піднебесної була націлена на перетворення цього царства у середньостроковій перспективі на потужного гравця шляхом нарощування військово-політичної й економічної могутності.

Він розглядав її як сильну державу, а не країну, що перебуває на периферії «китайського світу». Аргументуючи обґрунтовував, що сталий господарський розвиток держави Цінь, життєво потрібний для підтримання внутрішньої стабільності, посилення економічної і політичної конкурентоспроможності цього царства у системі правлячого дому доби Східна Чжоу. А в разі нехтування цими важливими питаннями, це створювало загрозу як безпеці самої Цінь, так і її існуванню.

Під час розгляду питання визначено, що політико-філософська концепція легізму (фа цзя) знайшла своє подальше становлення і отримала новий поштовх для розвитку як у системі стратегічного китайського мислення, так і в основних управлінських підходах у державі Цінь у зв'язку з формуванням нового типу держави у добу Чжаньго.

¹ Розділ 3, параграф 1, 國之所以興者，農戰也。

² Розділ 3, параграф 7, 凡治國者，患民之散而不可搏也，是以聖人作壹，搏之也。國作壹一歲者，十歲強；作壹十歲者，百歲強；作壹百歲者，千歲強，千歲強者王。

³ Розділ 4, параграф 1, 兵行敵所不敢行，強；事興敵所羞為，利。

⁴ Розділ 5, параграф 1, 八者有群，民勝其政；國無八者，政勝其民。民勝其政，國弱；政勝其民，兵強。故國有八者，上無以使守戰，必削至亡；國無八者，上有以使守戰，必興至王。

⁵ Розділ 5, параграф 3, 國好力，曰：「以難攻」；國好言，曰：「以易攻」。

⁶ Розділ 5, параграф 4, 罰重，爵尊；賞輕，刑威。爵尊，上愛民；刑威，民死上。

⁷ Розділ 5, параграф 10, 重輕刑去，常官則治。省刑要保，賞不可倍也。

⁸ Розділ 6, параграф 7, 利出於地，則民盡力；名出於戰，則民致死。

⁹ Розділ 7, параграф 6, 治國刑多而賞少，亂國賞多而刑少。故王者刑九而賞一，削國賞九而刑一。

¹⁰ Там само, розділ 7, параграф 7, 莫廣於勝法；勝法之務，莫急於去姦；去姦之本，莫深於嚴刑。故王者以賞禁，以刑勸；求過不求善，藉刑以去刑。

¹¹ Там само, розділ 8, параграф 1, 事本搏，則民喜農而樂戰。

¹² Там само, розділ 8, параграф 1, 治國能搏民力而壹民務者強，能事本而禁末者富。

¹³ Розділ 8, параграф 2, 故治國者，其搏力也，以富國強兵也

¹⁴ Розділ 8, параграф 4, 故上之於民也，先刑而後賞。

¹⁵ Розділ 10, параграф 1, 兵起而程敵：政不若者，勿與戰；食不若者，勿與久；敵眾勿為客，敵盡不如，擊之勿疑。故曰兵大律在謹。論敵察眾，則勝負可先知也。

¹⁶ Розділ 10, параграф 2, 王者之兵，勝而不驕，敗而不怨。

¹⁷ Там само, розділ 10, параграф 2, 其過失：無敵，深入借險絕塞，民倦且饑渴，而復遇疾，此敗道也。故將使民若乘良馬者，不可不齊也。

¹⁸ Розділ 11, параграф 1, 是以強者必治，治者必強；富者必治，治者必富；強者必富，富者必強。

¹⁹ Там само, розділ 11, параграф 1, 治行則貨積，貨積則賞能重矣。賞壹則爵尊，爵尊則賞能利矣。故曰：兵生於治而異，俗生於法而萬轉，過勢本於心而飾於備勢。三者有論，故強可立也。

²⁰ Там само, розділ 13, параграф 1, 以刑治，以賞戰。

²¹ Там само, розділ 13, параграф 3, 以力攻者，出一取十，以言攻者，出十亡百。國好力，此謂以難攻；國好言，此謂以易攻。

²² Розділ 14, параграф 3, 今亂世之君臣，區區然皆擅一國之利，而管一官之重，以便其私，此國之所以危也。故公私之交，存亡之本也。

²³ Розділ 14, параграф 4, 諺曰：「蠹眾而木折，隙大而牆壞。」故大臣爭於私而不顧其民，則下離上；下離上者，國之隙也。秩官之吏隱下以漁百姓，此民之蠹也。是故明主任法去私，而國無隙蠹矣。

²⁴ Розділ 15, параграф 4, 今王發明惠，諸侯之士來歸義者，今使復之三世，無知軍事。秦四境之內，陵阪丘隰不起十年征，著於律也，足以食作夫百萬。

²⁵ Розділ 15, параграф 5, 夫秦之所患者，興兵而伐，則國家貧；安居而農，則敵得休息，此王所不能兩成也。

²⁶ Там само, розділ 15, параграф 5, 故四世戰勝，而天下不服。今以故秦事敵，而使新民作本，兵雖百宿於外，境內不失須臾之時，此富強兩成之效也。

²⁷ Розділ 15, параграф 6, 臣之所謂兵者，非謂悉興盡起也；論境內所能給軍卒車騎，令故秦兵，新民給芻食。

²⁸ Розділ 17, параграф 1, 聖人之為國也：壹賞，壹刑，壹教。壹賞則兵無敵，壹刑則令行，壹教則下聽上。夫明賞不費，明刑不戮，明教不變，而民知於民務，國無異俗。明賞之猶，至於無賞也；明刑之猶，至於無刑也；明教之猶，至於無教也。

²⁹ Розділ 17, параграф 2, 所謂壹賞者, 利祿官爵, 搏出於兵, 無有異施也。夫固知愚, 貴賤, 勇怯, 賢不肖, 皆盡其胸臆之知, 竭其股肱之力, 出死而為上用也。

³⁰ Розділ 17, параграф 7, 所謂壹教者, 博聞辯慧, 信廉禮樂, 修行群黨, 任譽清痛, 不可以富貴, 不可以評刑, 不可獨立私議以陳其上。堅者破, 銳者挫。雖曰聖知巧佞厚樸, 則不能以非功罔上利。然富貴之門, 要在戰而已矣。彼能戰者, 踐富貴之門; 強梗者, 有常刑而不赦。是父兄、昆弟、知識、帳媼、合同者, 皆曰: 「務之所加, 存戰而已矣。」夫故當壯者務於戰, 老弱者務於守; 死者不悔, 生者務勸。此臣之所謂壹教也。民之欲富貴也, 共闔棺而後止。而富貴之門, 必出於兵。是故民聞戰而相賀也; 起居飲食所歌謠者, 戰也。此臣之所謂「明教之猶, 至於無教也。」

³¹ Розділ 18, параграф 2, 昔之能制天下者, 必先制其民者也; 能勝強敵者, 必先勝其民者也。故勝民之本在制民, 若治於金, 陶於土也。本不堅, 則民如飛鳥走獸, 其孰能制之? 民本, 法也。故善治者, 塞民以法, 而名地作矣。

³² Там само, розділ 18, параграф 2, 名尊地廣以至於王者, 何故? 戰勝者也。名卑地削以至於亡者, 何故? 戰罷者也。不勝而王, 不敗而亡者, 自古及今, 未嘗有也。民勇者, 戰勝; 民不勇者, 戰敗。能壹民於戰者, 民勇; 不能壹民於戰者, 民不勇。聖王見王之致於兵也, 故舉國而責之於兵。

³³ Там само, розділ 18, параграф 2, 入其國, 觀其治, 民用者強。奚以知民之見用者也? 民之見戰也, 如餓狼之見肉, 則民用矣。凡戰者, 民之所惡也; 能使民樂戰者, 王。

³⁴ Там само, розділ 18, параграф 2, 疆國之民, 父遺其子, 兄遺其弟, 妻遺其夫, 皆曰: 「不得, 無返。」又曰: 「失法離令, 若死我死, 鄉治之。」行間無所逃, 遷徙無所入。行間之治, 連以五, 辨之以章, 束之以令, 拙無所處, 罷無所生。是以三軍之眾, 從令如流, 死而不旋踵。

³⁵ Розділ 18, параграф 3, 國之亂也, 非其法亂也, 非法不用也。國皆有法, 而無使法必行之法。

³⁶ Розділ 18, параграф 5, 國亂者, 民多私義; 兵弱者, 民多私勇, 則削。國之所以取爵祿者多塗, 亡國。

³⁷ Розділ 19, параграф 1, 四境之內, 丈夫女子皆有名於上, 生者著, 死者削。其有爵者乞無爵者以為庶子, 級乞一人。其無役事也, 其庶子役其大夫, 月六日; 其役事也, 隨而養之。

³⁸ Розділ 19, параграф 2, 軍爵, 自一級已下至小夫, 命曰校徒操士。公爵, 自二級已上至不更, 命曰卒。

³⁹ Там само, розділ 19, параграф 2, 其戰也, 五人束縛為伍; 一人死, 而剄其四人。能人得一首, 則復。五人一屯長, 百人一將。其戰, 百將屯長必得斬首; 得三十三首以上, 盈論, 百將屯長賜爵一級。

⁴⁰ Там само, розділ 19, параграф 2, 五百主, 短兵五十人。二五百, 主將之, 短兵百。千石之令, 短兵百人。八百之令, 短兵八十人。七百之令, 短兵七十人。六百之令, 短兵六十人。國尉, 短兵千人。大將, 短兵四千人。戰及死事, 而剄短兵; 能人得一首, 則復。* единица виміру для сипучих, 1 дань = близько 60 кг.

⁴¹ Шан Ян впровадив в царстві Цінь двадцять рангів знатності (таблиця сформована Л. Переломовим):

[перший ранг] знатності – гун ши (公士)

[другий ранг] – шан цзао (上造)

[третій ранг] – цзань і (簪裹)

[четвертий ранг] – бу ген (不更)

[п'ятий ранг] – дай фу (大夫)

[шостий ранг] – гуань дай фу (官大夫)

[сьомий ранг] – гун дай фу (公大夫)

[восьмий ранг] – гун чен (公乘)

[дев'ятий ранг] – у дай фу (五大夫)

[десятий ранг] – цзо шу чжан (左庶長), іноді ке цін (客卿)

[одинадцятий ранг] – ю шу чжан (右庶長), іноді чжен цін (正卿)

[дванадцятий ранг] – цзо ген (左更)

[тринадцятий ранг] – чжун ген (中更)

[чотирнадцятий ранг] – ю ген (右更)

[п'ятнадцятий ранг] – шао шан цзао (少上造), іноді шао лян цзао (少良造)

[шістнадцятий ранг] – да шан цзао (大上造), іноді да лян цзао (大良造)

[сімнадцятий ранг] – си че шу чжан (駟車庶長)

[вісімнадцятий ранг] – да шу чжан (大庶長)

[дев'ятнадцятий ранг] – гуань ней хоу (關內侯)

[двадцятий ранг] – че хоу (徹侯)

⁴² Розділ 19, параграф 3, 能攻城圍邑斬首八千已上, 則盈論; 野戰斬首二千, 則盈論。吏自操及校以上大將, 盡賞行間之吏也。故爵公士也, 就為上造也。故爵上造, 就為簪裹。故爵簪裹, 就為不更。故爵不更, 就為大夫。爵吏而為縣尉, 則賜虜, 六加五千六百。爵大夫而為國尉, 就為官大夫。故爵官大夫, 就為公大夫。故爵公大夫, 就為公乘。故爵公乘, 就為五大夫, 則稅邑三百家。故爵五大夫, 就為庶長; 故爵庶長,

就為左更；故爵三更也，就為大良造；皆有賜邑三百家，有賜稅三百家。爵五大夫有稅邑六百家者，受客。大將御參，皆賜爵三級。故客卿相論盈，就正卿。

⁴³ Розділ 20, параграф 1, 民弱國強，民強國弱，故有道之國，務在弱民。

⁴⁴ Розділ 20, параграф 3, 兵易弱難強，民樂生安佚，死難難正，易之則強。

⁴⁵ Розділ 25, параграф 3, 臣故曰：「法任而國治矣。」

⁴⁶ Розділ 25, параграф 4, 千乘能以守者，自存也；萬乘能以戰者，自完也；雖桀為主，不肯誦半辭以下其敵。外不能戰，內不能守，雖堯為主，不能以不臣譜所謂不若之國。自此觀之，國之所以重，主之所以尊者，力也。

⁴⁷ Розділ 25, параграф 5, 故吾教令民之欲利者，非耕不得；避害者，非戰不免。境內之民，莫不先務耕戰而得其所樂。故地少粟多，民少兵強。能行二者於境內，則霸王之道畢矣。

⁴⁸ Hulswé A. F. P. The Legalists and the Laws of Ch'in. – P. 1–23 // Leyden Studies in Sinology. Papers presented at the Conference held in Celebration of the Fiftieth Anniversary of the Sinological Institute of Leyden University (December 8–12, 1980) edited by W. L. Idema. Leiden, E.J.Brill, 1981. – P. 1–2.

Статья посвящена проблеме реформаторских движений и поиска оптимальных методов и средств управления периода Чжаньго в истории Древнего Китая. Автор рассматривает причины, истоки и особенности формирования концепции государства в указанный период. Особый акцент делается на анализе подхода последователя легизма Шан Яна к управлению государством используя оригинальное произведение «Шан цзюнь шу».

Ключевые слова: История Древнего Китая, период «Чжаньго», реформы Шан Яна, «Книга Шан цзюнь шу» (Шан цзюнь шу), легизм.

The article is devoted to the problem of reform movements and finding best practices of governor of Warring States period in Ancient China. The author examines the causes, origin and characteristics of the formation of the concept of State in mentioned period. Particular emphasis is placed on Shang Yang approach for government in «The Book of Lord Shang».

Keywords: History of Ancient China, Warring States period, reforms of Shang Yang, «The Book of Lord Shang» (Shang jun shu), legalism.